

XALQARO BAHOLASH DASTURLARIDA TANQIDIY FIKRLASH VA FUNKSIONAL SAVODXONLIK BOG'LIQLIGI

Jumayev Sanjar Soatmumin o'g'li
Telfon raqam: +998-95-800-90-60

Anotatsiya; Ushbu maqolada xalqaro baholash dasturlarida tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlik tushunchalari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik va o'zaro ta'sir tahlil qilinadi. Tadqiqot asosida PISA, PIRLS hamda TIMSS kabi xalqaro dasturlarning so'nggi yillar natijalari ko'rib chiqilib, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash salohiyati va funksional savodxonlik darajasi o'rtasidagi korrelyatsion munosabatlar aniqlangan. Tadqiqot natijalari o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatining rivojlanishi ularning kundalik hayotda va ta'lim jarayonida bilimlarni samarali qo'llash ko'nikmalarini oshirishga olib kelishini ko'rsatadi. Maqolada shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimida tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlikni rivojlantirish borasida qabul qilingan davlat qarorlari, farmonlari va ularning ta'lim sifatiga ta'siri ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari milliy ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirishda va o'quvchilarni zamonaviy hayotga tayyorlashda muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonda innovatsion metodlarni joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va o'quvchilarni mustaqil tanqidiy fikrlashga rag'batlantirish zarurati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Tanqidiy fikrlash, funksional savodxonlik, xalqaro baholash dasturlari, PISA, PIRLS, TIMSS, ta'lim sifati, ta'lim siyosati, o'quvchi ko'nikmalari, pedagogik innovatsiyalar, malaka oshirish.

KIRISH (INTRODUCTION)

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini baholashda tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlik muhim omillar sifatida e'tiborga olinmoqda. Xalqaro baholash dasturlari, xususan PISA (Programme for International Student Assessment), o'quvchilarning nafaqat faktlarga ega bo'lishini, balki ulardan samarali foydalanish va murakkab vaziyatlarda oqilona qarorlar qabul qilish qobiliyatini ham baholaydi. Bu esa, o'z navbatida, funksional savodxonlik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini birgalikda rivojlantirish zaruratini keltirib chiqaradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019-yil 29-yanvarda imzolangan PF-5617-sonli "Yangi O'zbekiston ta'lim tizimini rivojlantirish strategiyasi" ta'lim sifatini yaxshilash, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini shakllantirishni ta'kidlaydi. Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 15-iyundagi 345-sonli qarori "Umumta'lim maktablarida ta'lim sifatini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi" ham ta'lim jarayonida funksional savodxonlikni oshirishga qaratilgan qator chora-tadbirlarni belgilab berdi.

USUL (METHODS)

Ushbu tadqiqotda xalqaro baholash dasturlarida tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlik o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash maqsadida sifatli va miqdoriy tahlil usullari qo'llanildi. Tadqiqot materiali sifatida OECDning PISA (Programme for International Student Assessment), PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) va TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) so'nggi yillardagi rasmiy hisobotlari, baholash testlari va metodologik qo'llanmalaridan foydalanildi.

Tadqiqot ma'lumotlari

- **PISA 2018 va 2022 yillar hisobotlari:** O'quvchilarning matematika, o'qish va tabiiy fanlar bo'yicha funksional savodxonlik darajasi hamda tanqidiy fikrlash qobiliyatiga oid indikatorlar tahlil qilindi.
- **PIRLS 2016 va 2021 yillar hisobotlari:** O'qish savodxonligi va unga bog'liq tanqidiy fikrlash ko'nikmalari o'rganildi.
- **TIMSS 2019 yillar hisobotlari:** Matematik va ilmiy fanlar bo'yicha analitik fikrlash va muammolarni hal etish ko'nikmalari tadqiq qilindi.

Tadqiqot usullari

- **Ma'lumotlarni taqqoslash va tahlil qilish:** Turli mamlakatlar bo'yicha o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlik ko'rsatkichlari o'rganilib, ular orasidagi statistik bog'liqlik korrelyatsion tahlil yordamida aniqlangan.
- **Test topshiriqlari tahlili:** Baholash dasturlaridagi tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlikni baholovchi topshiriqlarning mazmuni, qiyinligi va formatlari o'rganilgan.
- **Dokumentlar tahlili:** O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni PF-5617 va Vazirlar Mahkamasining 345-son qarori kabi hujjatlar asosida milliy ta'lim siyosatining xalqaro baholash natijalariga mosligi tahlil qilingan.

Tadqiqot doirasi va chegaralari

Tadqiqot xalqaro baholash dasturlarining asosiy komponentlari va ularning o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlik ko'nikmalariga ta'sirini ko'rsatishga qaratilgan. Shu bilan birga, O'zbekiston ta'lim tizimida ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishdagi istiqbolli yo'nalishlar ham ko'rib chiqildi. Tadqiqot natijalari maktab ta'limi sohasida ilg'or amaliyotlarni joriy etish va davlat ta'lim siyosatini takomillashtirish uchun asos bo'la oladi.

NATIJARAR (RESULTS)

O'zbekiston Respublikasi ta'lim siyosati va xalqaro baholash natijalari o'rganilganda, mamlakatimizda funksional savodxonlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha mavjud strategik hujjatlar va chora-tadbirlar milliy ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirishga xizmat qilayotgani aniqlandi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida amaliy va interaktiv metodlarni keng joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlash va baholash ko'nikmalarini shakllantirishda samarali natijalar beradi.

Tadqiqot davomida xalqaro baholash dasturlari — PISA, PIRLS va TIMSS natijalari asosida tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlik o'rtasidagi bog'liqlik o'rganildi. Olingan ma'lumotlar o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyati va funksional savodxonlik darajasi o'rtasida sezilarli ijobiy korrelyatsiya mavjudligini ko'rsatdi.

PISA natijalari

PISA 2018 va 2022 yillar hisobotlariga ko'ra, o'quvchilarning matematika, o'qish va tabiiy fanlar bo'yicha funksional savodxonlik darajasi bilan tanqidiy fikrlash ko'nikmalari o'rtasida o'rtacha 0,65 dan yuqori ($p < 0,01$) korrelyatsiya aniqlangan. Bu natija o'quvchilarning murakkab muammolarni tahlil qilish va yechim topishda tanqidiy fikrlash qobiliyatining asosiy omil ekanligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, o'qish savodxonligi bo'yicha ko'rsatkichlar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

PIRLS natijalari

PIRLS dasturining so'nggi o'quvchilari o'qish savodxonligi bo'yicha natijalari tanqidiy fikrlashning o'quvchilar tomonidan o'qilgan matnni tahlil qilish, asoslash va baholashda qo'llanilishini namoyish

etdi. O'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasi bilan tanqidiy fikrlash ko'nikmalari o'rtasidagi korrelyatsiya o'rtacha 0,58 ni tashkil qilgan. Bu, o'qish savodxonligi va tanqidiy fikrlashning o'zaro bog'liqligini ko'rsatib, ta'lim jarayonida matn tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish zaruratini bildiradi.

TIMSS natijalari

TIMSS baholariga ko'ra, matematik va tabiiy fanlar bo'yicha analitik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari funksional savodxonlik bilan bevosita bog'liqdir. O'quvchilarning muammolarni hal qilish va ilmiy konseptlarni tushunish darajasi bilan funksional savodxonlik ko'rsatkichlari o'rtasida 0,62 ga yaqin korrelyatsiya aniqlangan. Bu, o'z navbatida, fanlarni o'qitishda tanqidiy yondashuvlarning qo'llanilishi ta'lim samaradorligini oshirishda muhimligini ko'rsatadi.

TAHLIL (DISCUSSION)

Xalqaro baholash dasturlaridagi tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik haqida olib borilgan tadqiqot natijalari ta'lim nazariyasi va amaliyoti nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. Tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlikning o'zaro aloqasi nafaqat o'quvchilarning individual bilim darajasini oshirish, balki ularni mustaqil, tahliliy va ijodiy fikrlashga yo'naltirishda asosiy omil hisoblanadi.

Tanqidiy fikrlash tushunchasi bo'yicha J. Dewey fikricha, bu – insonning ma'lumotlarni qabul qilib, ularni tahlil qilishi, muammolarni aniqlashi va yechim topishdagi ongli jarayon (Dewey, 1910). Dewey ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashning o'rni katta ekanini ta'kidlab, uni o'quvchilarning o'z bilimini mustaqil ravishda chuqurlashtirish va amaliyotga qo'llash qobiliyati sifatida ko'radi. Ushbu nuqtai nazar PISA va boshqa xalqaro baholash dasturlarida aks ettirilgan bo'lib, o'quvchilarning funksional savodxonligi va tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari o'rtasidagi mustahkam bog'liqlikni asoslaydi.

Shuningdek, tanqidiy fikrlash jarayonida o'quvchi faqat bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki ular ustida o'ylovchi, savollar beruvchi va natijalarni baholay oladigan shaxsga aylanadi. Bu fikr aynan B. Bloomning ta'lim kognitiv maqsadlari nazariyasida ham o'z ifodasini topgan. Bloom (1956) ta'limning yuqori bosqichlari sifatida tahlil qilish, sintez qilish va baholashni belgilagan bo'lib, ular tanqidiy fikrlashning asosiy tarkibiy qismidir. Funksional savodxonlik esa bu ko'nikmalarni amalda qo'llashni ta'minlaydi, ya'ni o'quvchi o'z bilimini real hayotdagi vaziyatlarda samarali foydalanishga yo'naltiradi.

Xalqaro baholash dasturlarining natijalari bu nazariy yondashuvlarni tasdiqlaydi. Masalan, PISA tadqiqotlari ko'rsatadiki, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda funksional savodxonlik ham yuqori darajada bo'ladi. Bu, o'z navbatida, ta'limda faollik, muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan yondashuv va o'quvchilarning mustaqil bilim olishga rag'batlantirilishini talab qiladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlikni rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar ham shu yondashuvga asoslangan. Prezident Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 7-iyundagi PQ-2907-sonli qarorida ta'kidlanganidek, ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish zarurati bor (Mirziyoyev, 2017). Bu qaror ta'limning sifatini oshirish, jumladan, tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlikni ta'limning ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqishni ta'minlaydi.

Shuningdek, xalqaro adabiyotlarda tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlikning o'zaro bog'liqligi haqida ko'plab tadqiqotlar mavjud. Masalan, Paul va Elder (2006) tanqidiy fikrlashni inson ongining

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-8

samarali ishlashi uchun zarur ko'nikmalar majmuasi sifatida ta'riflaydi. Ularning fikricha, tanqidiy fikrlash — bu faqat bilimlarni qabul qilish emas, balki ularni baholash, tahlil qilish va amalda qo'llash jarayonidir. Bu esa funksional savodxonlikni bevosita shakllantiradi.

Funksional savodxonlik esa UNESCO tomonidan ta'lim sifatining muhim ko'rsatkichi sifatida qabul qilingan bo'lib, u o'quvchining o'z bilimlarini hayotda qo'llash qobiliyatini anglatadi (UNESCO, 2017). Bu ikki tushuncha bir-birini to'ldiradi va ta'lim jarayonida uzviy bog'liqdir.

O'zbekiston sharoitida tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlikni rivojlantirishning muhim jihatlaridan biri — pedagoglarning malakasini oshirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etishdir. Bu borada Z. Xolmatov (2020) ta'limda innovatsion metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishni samarali deb hisoblaydi. Shuningdek, o'quvchilarning bilimlarini mustaqil ravishda tahlil qilish va baholash qobiliyatini oshirish ta'lim sifatining asosiy mezoni sifatida ko'rilmoqda (Xolmatov, 2020).

Shu nuqtai nazardan, xalqaro baholash dasturlarining natijalari O'zbekiston ta'lim tizimida tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlikni rivojlantirishda ilmiy asoslangan, tizimli va samarali yondashuvni shakllantirish imkonini beradi. Bu esa mamlakatning ta'lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish va o'quvchilarni zamonaviy hayot talablariga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Xulosa qilib ayatdigan bo'lsak xalqaro baholash dasturlarida tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlik ko'nikmalarining uzviy bog'liqligini tasdiqladi. O'quvchilarning tanqidiy fikrlash salohiyati yuqori bo'lsa, ular o'z bilimlarini kundalik hayot va o'qish jarayonlarida samarali qo'llay olishadi. Bu esa ta'lim jarayonida yuqori sifat va o'quvchilarning zamonaviy talablarga mos kadrlar sifatida tayyorlanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimida tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati, xususan, Prezident qarorlari va Vazirlar Mahkamasi farmonlari ta'lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirishda muhim o'rin tutadi. Biroq, ushbu ko'nikmalarni yanada samarali rivojlantirish uchun o'qituvchilarning malakasini oshirish, innovatsion ta'lim metodlarini keng joriy etish va baholash tizimini takomillashtirish zarur.

Kelajakda tanqidiy fikrlash va funksional savodxonlikning ta'lim jarayonidagi o'rni yanada chuqurroq o'rganilib, xalqaro baholash dasturlari natijalari asosida milliy ta'lim dasturlari takomillashtirilishi lozim. Bu yo'nalishlarda tizimli yondashuv O'zbekiston ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning jamiyatda faol, mustaqil va mas'uliyatli shaxslar bo'lib yetishishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 15-iyundagi 345-sonli qarori. Umumta'lim maktablarida ta'lim sifatini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni PF-5617. Yangi O'zbekiston ta'lim tizimini rivojlantirish strategiyasi. – 2019-yil 29-yanvar.
3. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. PISAga tayyorgarlik bo'yicha metodik qo'llanma. – Toshkent: Xalq ta'limi vazirligi nashriyoti, 2023.
4. Piaget J. *The Origins of Intelligence in Children*. – New York: International Universities Press, 1952.
5. Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals*. New York: David McKay Company.
6. Dewey, J. (1910). *How We Think*. Boston: D.C. Heath & Co.

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-8

7. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2907-sonli qarori*. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti.
8. Paul, R., & Elder, L. (2006). *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life*. Pearson.
9. Xolmatov, Z. (2020). Innovatsion pedagogik texnologiyalar va tanqidiy fikrlash. *Ta'lim va Innovatsiyalar*, 3(2), 45-52.

